

48. Svatko Yu. The Case of the “Evasive Initial” (Challenges and obstacles in the way of the culture of peace and human rights in the globalized World of Human) / Yuriy Svatko // UNESCO Chairs in Human Rights, Democracy, Peace and Tolerance ; in

cooperation with UNESCO ; Bulletin 6/7-2004/05. Sixth/ Seventh Issue, November 2005.– Stadtschlaining : [EPU], 2005. – Part II. – P. 320–327.

Yu. Svatko

THE MYTH OF CREDIT, OR AN EXERCISE IN APPLIED PHILOSOPHY

In the article, an explication of the “credit myth” as a myth of miraculous accomplishment of desires, essential as it is in the Human World, and functioning in the area of material culture, is offered, with axiomatics of the contemporary Human World, the Western traditions of understanding the category of “myth”, the European mythologization practices, and an experience in reconstruction of the dialectic of myth, in the tideway of A. F. Losev’s conception, considered.

Keywords: myth, mythic space, desire, satisfaction, gift, giving, hero, Human World, earthly paradise, human personality, liberal, globalized, crisis, market, economy, credit, credit and financial institutions, services, products, advertisement, consumer, miracle, meaning, fact, thing, self-consciousness, mind, will, sensation, name, history, magic, faith.

Матеріал надійшов 06.03.2014

УДК 323.272:316.422:329.17(477)

Мінаков М. А.

МОДЕРН І РЕВОЛЮЦІЯ В УКРАЇНІ: ДО ПИТАННЯ ПРО ГЕНЕАЛОГІЮ ЄВРОМАЙДАНУ

У статті пропонується модель опису політичної модернізації України в період з 1991 по 2014 рр. на прикладі революційних рухів та державного будівництва. Зокрема проаналізовано вчення Ханни Арендт про революцію та застосовано ідею розрізнення між свободою та визволенням як складових революції. У застосуванні до політичної модернізації України це розрізнення дозволяє побачити фундаментальні ідеологічні суперечності українського державного будівництва.

Ключові слова: теорія революції, Модерність, модернізація, Ханна Арендт, націоналізм, Карл Маркс, Фрідріх Ліст, колонізація життєсвіту, система, Майдан, Євромайдан.

Модерність має своє походження з радикального розриву з традицією. Зміна джерела легітимації, перетворення суб'єкта на джерело нормативності докорінно змінює світ, у якому живуть і діють люди. Модернізація починається з революцій як актів заснування нових начал. Кількасотрічна історія Модерності знає приклади, коли революції започатковували простори свободи, де нові начала ставали нормою життєдіяльності, або ж запускала революційні

традиції, які лишень обіцяли свободу. Діалектика модерних революцій полягає у взаємодії та суперечності свободи як ідеалу і як практики. Розвиток модерних суспільств відбувався за логіками свободи та визволення.

Сучасність України, в якій ми живемо, була народжена революційними змінами і започаткуваннями, що сталися 1991 року. Революційність тих подій полягала не в тому, що було покладено кінець Радянському Союзу, а в забезпеченні

населень пострадянських республік історичною можливістю власної політичної, соціальної та економічної креативності. Революція 1991 року розпочалася з обіцянки інституціоналізованої демократії і вільної економіки, а завершилася (як на цей момент, звісно) Майданом, демократичною політикою площі з тими самими обіцянками. Ця пострадянська революція скерована сумішню з прагнення національного визволення, економічної креативності і політичної свободи. У контексті кожної конкретної пострадянської нації ця революція була по-своєму зраджена і принесла свої невтішні результати, зберігши бажаність власних цілей. Цілі революції 1991 року в Україні залишаються релевантними й можуть закласти підстави для постання нової – третьої – Української Республіки¹.

Прометеїв порядок денний засновників другої Української Республіки 1991–1993 років залишається доречним в Україні 2014 року. Країна, що стала незалежною у результаті революційного прагнення «до демократії та вільного ринку у Європейській родині націй»², не втілила його у жодній з трьох революційних можливостей: ані в 1991–1993 роках, ані в 2004 році, ані після кровопролиття 2014 року. Проте прагнення 1991 року так само були керівними цілями і «Помаранчевої революції» (2004), і основним джерелом політичної креативності «Євромайдану» (2013–2014).

У цій статті спробуємо осмислити розвиток пострадянської України у спосіб, який дає політична філософія і зокрема сучасна теорія революції. Ми доводитимемо, що на шляху пострадянського перехідного періоду політичний розвиток та трансформація публічності в Україні були занадто повільними, що призвело до втрати основних задач державного будівництва. Натомість у приватному секторі революційні зміни сталися, змінивши життєвіт пострадянського населення і значно дезорієнтувавши людину карколомними змінами у спільносвіті. Результатом цієї дезорієнтації стало встановлення олігархічного режиму правління, де чемпіони приватної

революції захопили владу у публічній, повільно реформованій сфері. Нестабільні інституційні рамки української олігархії призвели до декількох спроб повернутися до республіканських надій 1991 року. Тож сучасна українська держава була сформована таким чином, що кожні десять років неминуче призводить до політичної, економічної та соціальної кризи. Щоразу ця криза надає громадянам України розкіш вибору між визволенням і свободою як стратегіями революційної зміни та ризиком самознищення.

Задля того, щоби показати передумови створення цієї системи і фактори, що скеровують її, розглянемо: 1) революційні можливості, що стояли за революцією 1991 року; 2) специфічний шлях українського перехідного періоду (transition period) та 3) логіку циклічних повернень до революційної ситуації у 2004 та 2013–2014 роках, і сучасну можливість повторного заснування Української Республіки.

1. Революція як нове начало

Занепад Радянського Союзу мав багато передумов, серед яких реальне політичне змагання різних груп і лідерів, економічна і адміністративна помилка експериментів Михайла Горбачова, зростання етнічної напруги та нетривкості підтримки Союзу серед громадян. Акуратний реформістський підхід уряду не зміг упоратися з нагромадженням катастрофічних соціально-економічних і політичних проблем до 1991 року.

Біловезька угода 1991 року розпустила Радянський Союз та надала українським елітам можливості скористатися революційним моментом для втілення надій, визначених у Декларації про державний суверенітет України (1990) та Акті проголошення незалежності України (1991). На відміну від російської, українська незалежність не розпочалася масовими протестами та жертвами серед громадян, які були готові загинути і фактично загинули за свою республіку. Ця нежертвовність змін в українській публічній сфері робила її розважливішою, але за рахунок швидкості ухвалення та реалізації рішень. Натомість і жертвовність, і трагічність революції відбувалася у приватному секторі. Українська революція із її необоротною новизною мала початок у приватному секторі, змусивши політичний лад наслідувати йому. Відповідно, фундаментальна структура «другої республіки» ґрунтувалася на цих революційних нововведеннях у приватній сфері. Політичні інституції стали публічним фасадом для їх справжніх приватних власників.

¹ Цей термін ми перебираємо від уже постоїї традиції (приміром, див. статтю Миколи Рябчука [3]), де «перша республіка» – це УНР, «друга республіка» – суспільно-політичний лад в Україні після отримання незалежності в 1991 році. У цьому переліку «третья республіка» – радше гіпотеза, що позначує авторитарний лад, постоїї після перемоги Віктора Януковича і руйнування фасаду української демократії. Використовуючи цей термін, ми однак свідомі його важливої вади: таке нумерування одних ладів на території України і забування включити до нього УРСР свідчить про «нумерацію» як оприявлення націоналістичного ідеологізованого нарративу. Імовірно, з часом, що схему слід буде переглянути та позбавити прихованих ідеологічних контекстів.

² Тут цитується месидж низки популярних листівок, що масово поширювалися в УРСР напередодні референдуму 1991 року.

Для того, щоби довести це твердження, необхідно звернутися до ідеї революції. Засновниками України як незалежної держави були націонал-комуністи і націонал-демократи, які досягли консенсусу щодо початку нового політичного режиму наприкінці 1991 року. Політична креативність та мислення обох груп були скеровані історичистським баченням того, чим є революція і які альтернативи вона передбачає. За часів падіння СРСР історичизм був домінантною і майже безроздільно пануючою множиною переконань, які однаково поділяли і еліти³, і населення. Ідеологічні альтернативи того часу передбачали або пост-марксистський «формаційний» підхід, або націоналістичні світогляди (від рухівського стихійного націонал-демократичного світогляду до інтегрального націоналізму Дмитра Донцова та революційного соціал-націоналізму Степана Бандери). Політичний лібералізм був рідкісною і не впливовою альтернативою. Попри помітний розвиток сучасної революційної теорії на Заході і в Латинській Америці протягом ХХ століття, вона не була поширена у радянській Україні. Теоретики ХІХ століття Карл Маркс та Фрідріх Ліст залишалися тими, хто визначав бачення революції та її практики.

Історичистський підхід визначив наперед радянське та раннє пострадянське розуміння революції як історичного феномену, що змінює соціальний світ. В українському контексті революційна думка була поєднана із марксистськими і націоналістичними теоріями. Роман Шпорлюк у своїй праці «Комунізм і націоналізм», присвяченій цим революційним теоріям, показав, як ідеї Фрідріха Ліста та Карла Маркса зумовили своєрідне злиття революційної теорії і практики на наших теренах [12, с. 152 і далі]. Ці дві теорії-практики вже зустрілися у революційному періоді 1917–1922 років на землях Російської Імперії. Та сама теоретична/практична ситуація повернулася до посткомуністичних країн у 1989–1991 роках. Вилучені з глобальних інтелектуальних мереж, поступово втрачаючи розуміння глобальних політичних процесів протягом правління радянського режиму, особи, від яких залежало прийняття рішень та які порвали із пізнім СРСР, розпочинаючи нові національні проекти, продовжували традиції розгляду і практики революцій, сформованих у ХХ столітті [1, с. 40 і далі].

Історичистська перспектива розглядає революцію як швидку зміну в історії історично-сталій великій групі. Ця зміна має місце у всіх

сферах людської активності, що передбачає економіку, політику та культуру. Вона пов'язана із баченням бажаного майбутнього та здатністю використати закони історії для його досягнення. Як показав Карл Попер, віра у знання історичних законів має прямий вплив на політичні практики, серед чого: застосування соціальної інженерії і знищення місця для індивідуального вибору, що спрямовує історичний процес [10, с. 4]. Попри різницю «суб'єктів історії» (соціальний клас і нація), революція одногосно сприймається як головна подія, що веде до бажаного майбутнього революційних соціалістів і націоналістів.

Враховуючи уроки тоталітарних проєктів, революційна теорія значно змінилася у середині ХХ століття. Ключовим моментом цих уроків була критична зв'язка між свободою і майбутнім: у суспільстві із визначеним наперед майбутнім немає місця свободам. Навпаки, відкритість майбутньому надає індивідам і суспільствам простору для креативності, політичної креативності включно.

Питання політичної креативності закладено до підвалин аналізу революційних теорій, що походять з учень ХІХ століття. З багатьох політичних мислителів сучасності, що розробляли революційну теорію, Ханна Арендт у своїй праці «Про революцію» пропонує нам декілька важливих інсайтів, які зможуть допомогти краще зрозуміти і революцію, і траєкторію перехідного періоду незалежної України. Основна ідея Арендт, яка стосується революції – її невіддільність від модерної логіки започаткування нових, невідомих до цього начал. Стверджуючи це, вона пориває із традицією історичистської революції. Революція може бути зрозуміла у якості ситуації, коли людська комунікативна здібність здатна перетворити політику на арену креативності та інновації. Переважно, революція не є історичною подією, не є вона і зміною, що маркує новий період історії. Революція є справжньою, коли вона впроваджує цілковито новий початок: «Вирішальним [...] для будь-якого розуміння революцій у модерну епоху є те, що ідея свободи та досвід нового начала мають збігатися» [4, с. 29]. Таким чином, політична сфера є сферою людського управління і творення, платформою для творення нового порядку.

У дискусії із історичистами Арендт підіймає важливе питання, критичне для розуміння революції: остання стосується творення сфери свободи, а не процесу визволення. Вона пише: «Можливо, трюїзмом є твердження того, що визволення і свобода не є одним і тим самим; що

³ Тут під елітами маємо на увазі групи, що контролювали центри влади (політичної, адміністративної, військової, фінансової тощо).

визволення може бути умовою свободи, але ніяк не тим, що веде до неї автоматично; що поняття свободи (*liberty*), закладене у понятті визволення (*liberation*), може бути тільки негативним і, відповідно, що намір визволення не збігається із бажанням свободи» [4, с. 29]. Перспективи визволення недостатньо для перетворення повстання на революцію. Тільки начало свободи надає нам реальний критерій для визначення революції. Таким чином, говорячи метафорично, справжнім революціонером є не Мойсей, який тільки обіцяв свободу, а Прометей, чий героїзм відкрив новий простір для індивідуальних початків і практики свободи.

Спираючись на дистинкцію свободи і визволення, Арндт розрізняє два типи революційних стратегій: історичну і креативну. Історична стратегія тлумачила «нездоланну і безповоротну» революційну інновацію як таку, що триває століттями після початку. Така континуальна стратегія представлена у логіці французької та більшовицької революцій [4, с. 50 і далі]. «Магічним чарам, що їх історична необхідність насилала на розуми людей від початку XIX століття, додала сил Жовтнева революція, яка мала таку ж глибоку значущість в плані спочатку кристалізації найкращих людських надій, а після – розуміння повного масштабу зневіри у них, як Французька революція для сучасників» [4, с. 57]. Арндт стверджує, що – за продовження – революція втрачає власний потенціал започаткувати ситуацію наново. Тільки перше покоління революціонерів має право претендувати на інновацію, у той час як їхні наступники приречені на продовження справи визволення без можливості звільнити себе у своїй політичній активності. Тут революція стає якоюсь парадоксальною традицією, заснованою на відтермінуванні свободи. В українській політичній риторичі 1990–2000-х це відтермінування стосувалося міфу Мойсея, який приніс обіцянку свободи не людині, а народові; тут практика свободи відсувалася за горизонт «аж доки останній народжений у рабстві не помре».

Опозиція Мойсеєвій стратегії визволення – революція як створення сфери свободи. Такий акт творіння надає людям як політичним істотам можливості по-справжньому бути собою у починанні та втіленні власних політичних проєктів. Історичним прикладом цього є Американська революція. «Ми маємо тільки згадати перебіг Американської революції, де мала місце пряма протилежність, і пригадати, наскільки почуття того, що людина є власником своєї долі, принаймні у питанні політичного устрою, дозволило їй

діячам усвідомити вплив, який видовище безсилля людини відносно подальшого ходу власної дії повинно було б мати» [4, с. 51]. Таким чином, стратегія визволення стає тим, що руйнує революцію як творіння сфери свободи.

Для нашого розуміння революційного шляху України розрізнення між стратегіями визволення і свободи є критичним. Український кейс надає нам приклади, які доводять, що моменти необоротної зміни ставлять індивідів перед вибором слідування однієї з революційних стратегій. Більше того, в історії незалежної України обидва підходи проявили себе у повному обсязі. Визвольна стратегія була пов'язана із націонал-демократами і їхніми державотворчими спробами. Саме тоді стратегія свободи із її пристрасною до нового досвіду та політичної креативності спалахнула спершу у приватній сфері, а пізніше обернулася олігархічним правлінням і корупцією у публічній сфері. Коли дві стратегії із спричиненими ними процесами зустрічалися, відбувалися Майдани, революційні моменти із потенціалом дійсної політичної креативності.

2. Дезорієнтація і перехід

Сформована конфліктуючими революційними стратегіями, друга Українська Республіка була водночас продуктом свободи та креативності, яка практикувалася у приватній сфері, та повільною реформою публічної сфери під проводом націонал-демократів із їхньою Мойсеєвою стратегією визволення. Відлік республіканської традиції у цьому випадку відсилає до концепції, згідно з якою перші українські політичні проєкти розроблено у 1917–1922 роках. Відповідно, Радянська Україна вважається неавтентичною, а наступна Українська Республіка була встановлена під час розпаду Радянського Союзу у 1991–1993 роках. Попри те, що ми приймаємо математичний бік цього відліку, ми не бачимо жодних підстав для пов'язання незалежної України лише із невдалими політичними спробами початку XX століття та нехтування очевидним продовженням певних практик пізнього Радянського Союзу у другій Республіці. Змагання революційних стратегій зумовлено одночасною присутністю визвольних переконань, що їх поділяли комуністи і націоналісти, та можливостей свободи, зумовлених незворотною зміною 1991 року.

Пострадянський перехід від комуністичних режимів до очікуваної інституціоналізованої демократії здійснюваний переважно засобами реформ у політичному та економічному вимірах. У пострадянській ситуації ці реформи

пов'язувалися із двома взаємодоповнюваними стратегіями: де-радянізація та творення демократичних і ринкових інституцій. Із цим капіталістичне суспільство було заново винайдене радянськими людьми, що жили у тільки-но створених національних державах.

Усі національні посткомуністичні еліти мали зробити свій вибір: шокова терапія чи поступові реформи. Згідно з Андерсом Ослундом, «посткомуністична трансформація була інтенсивною битвою. З одного боку барикад стояли радикальні реформатори, які бажали збудувати нормальне суспільство. Їхніми основними опонентами були рентоорієнтовані (*rent seekers*), а не старі комуністи» [5, с. 2]. Відповідь на цю дилему мала вирішальне значення для майбутнього нових націй.

Україна не скористалася засобом шокової терапії і провалила втілення революційного прагнення в публічній сфері. Попри те, що політичний плюралізм, виборча демократія, приватна власність та елементи вільного ринку стали реаліями українського буття, ці зміни втілювалися дуже повільно. Ми витратили роки для того, щоби розпочати виконання революційних прагнень, тоді як вони були вже забутими і елітами, і посполитими. Лідери цих неквапливих процесів часто посилалися на міф Мойсея, якому потрібно було сорок років колективного поневіряння, а також позбавлення від усіх народжених у рабстві для здобуття землі обітваної.

Частково таке запізнення пов'язано із силою тих, кого сучасні політекономисті посткомунізму називають «рентоорієнтованими». Важливо підкреслити, що у випадку України, на додачу до інтересів рентоорієнтованих, опоненти «старих комуністів» зіграли важливу роль у нездійсненні революційних очікувань. Націонал-демократи і націонал-комуністи, об'єднані вірою в етнічне/колективне змагання, яке формує людську історію, мали свою частку у визначенні вибору. Виражений у заявах двох декларацій (Декларації про державний суверенітет України та Акту проголошення незалежності України) і перших пунктах Української Конституції (сформульованої у 1996 році) ранній пострадянський консенсус був надто інклюзивним. Його твердження містили часом протилежні соціалістичні, націоналістичні і ліберальні вирази, засвідчуючи відмову від відкритого проголошення державотворчих цілей та нової соціальної угоди. Такий тип боязкої політичної комунікації був результатом спроби продовжити революцію у суспільстві, яке не розглядалося націоналістами як готове до неї. Невисловлена соціальна угода 1990-х укла-

дена між хоробрими, але неосвіченими лідерами приватного сектору (для ліберальних політекономів вони виглядали як рентоорієнтовані) та публічними фігурами, що виношували плани Мойсеєвої соціальної інженерії.

Незважаючи на те, що колективістські очікування були домінуючими у публічному секторі, в Україні існували і деякі скромні спроби політичної креативності. У цій площині українські домагання нормальності не орієнтувалися на європейські моделі (хоч і використали західні терміни у позначенні політичних інституцій – президент, парламент чи конституція). Політична історія України може бути описана як змагання між двома основними наново винайденими інститутами: Верховною Радою і президентом. Верховна Рада України була інститутом, вкоріненним у радянських реаліях, та приносила до пострадянських часів практики та цінності 1970–1980-х років. У той самий час Рада була місцем для розвитку дивного гібридного публічного простору, який поступово сприяв напівдемократичним і напівкорупційним практикам. Ця радянська спадщина знаходилася під постійною атакою президента. Будучи пострадянським винаходом, президентська влада – елемент, який не вписувався до модерного розподілу гілок влади. У результаті український президент як інституція втілює у собі перманентний ризик авторитаризму для демократичної системи. Зрештою, жодна з цих інституцій не була надійним поборником демократії, а рентоорієнтовані лідери приватної сфери (олігархи, великі власники приватизованих радянських індустріальних, паливних та транспортувальних підприємств) зловживали ними для ексклюзивного правління.

Єдиним проявом радикальної креативності у публічній сфері були спроби творення національного устрою. Українська ідентичність зазнавала значної зміни: від радянської другорядної етнічної групи українці ставали домінуючою групою із власною державністю. У спробах процесу, названого П'єром Розанвалом «демократією ідентифікації», себто у творенні того, що легітимно об'єднало б тих, хто панує, із тими, над ким панують [11, с. 4], українська ідентичність перетворювалась на ідеологію, альтернативну до центральноєвропейської ідеології «повернення до Європи» чи євразійської «остальгії» (ностальгії за СРСР, комуністичним Сходом). Вона розвивалася між полями цивільного й етнічного націоналізмів протягом двох століть. Революційний потенціал цієї ідеології був обмеженим ідеєю визволення, артикульованою у практиках «часів визвольних змагань»

1917–1922 років, ідеалами націоналістів 1930–1950-х, та ідеями, які за версією офіційної української історії перемогли у 1991 році. Під час незалежності український націоналізм у його демократичному, ліберальному чи соціалістичному обличчях сфокусувався на минулому, а його потенціал до формування сучасності та майбутнього залишався дуже скромним.

Тоді як публічна сфера була полем конфлікту і кооперації між авторитаризмом і націоналізмом, приватна сфера України вибухала різноманітними типами і формами людської креативності. Радянська модерність була заснована на принциповому дисбалансі між приватною і публічною сферами. Приватні інститути зведено до мінімальної присутності. Інтимне, релігійне, громадське життя, мистецтво і бізнес перебували під постійним тиском гігантських публічних інституцій радянської тоталітарної системи. Перебудова дала поштовх, а часи незалежності підсилили сексуальну, підприємницьку, споживацьку та кримінальну революції. Сексуальна революція змінила практики родинного життя і форми інтимної комунікації. Проте вона також змінила дистанцію та терміни комунікації між пострадянськими українцями. Експлуатація за гендерною ознакою досягла безпрецедентного рівня. Такі ж зміни трапилися із формами споживання. Пострадянські українці були змушені вчитися жити у суспільстві без дефіциту товарів. Але найбільший простір людської креативності перепадав на кримінальну революцію та бізнес-революцію.

Людська схильність до підприємництва вважалася одним з найбільших гріхів за часів радянської влади. Тіньова економіка існувала протягом радянських часів і, хоча рівень її впливу залишається незначним на події в СРСР, вона мала великий вплив на пострадянські бізнес-кола [6, с. 528 і далі]. Відкинута на маргінес радянського суспільства, бізнес-спільнота була частиною більших кримінальних мереж та поділяла відповідні цінності і практики. Прошарок радянських бізнесменів лише трохи змінився із реформами Горбачова та дозволом на «коопераційний рух». Нові ж кадри підприємницького класу швидко перейняли такий стиль життя, який характерний для старшого покоління криміналізованих радянських бізнесменів. Станом на 1991 рік представники бізнесу або були частиною кримінальних мереж, або контрольовані ними [9, с. 7 і далі].

Колапс Радянського Союзу супроводжувався дисфункцією багатьох елементів правозастосування. Кримінальні групи відразу скористалися

ситуацією для участі у приватизації та входження до владних еліт. Віктор Янукович і дехто з його оточення є прикладом успішної реалізації цієї стратегії за тих часів.

Економічна лібералізація потребувала кадрів, здатних на ризик, на започаткування приватних ініціатив і кооперацію із урядом у справі визначення політики для приватного сектору. Описуючи основні етапи пострадянського економічного переходу, Андерс Ослунд справедливо зазначає: «Цілком нова система мала бути побудована, а знання того, як це зробити, було обмеженим» [5, с. 4]. За ситуації обмежених знань і навичок ведення «цивілізованого бізнесу» переможцями у змаганні за приватизацію найпривабливіших частин радянського індустріального спадку ставали саме ті, хто заміняв дефіцит знання зневагою до соціальних норм, інтуїцією та хоробрістю. Вже на 1995 рік ці кримінальні бізнес-групи злилися із некримінальними групами «червоних директорів» і малочисельними молодими бізнесменами у регіональні клани. Із зростанням найбільших кримінальних груп їхні представники входили як до локальних та центральних органів правління, так і до органів правопорядку (міліції, прокуратури, судів) [9, с. 12 і далі]. Кримінальні групи змінювали структуру, відділяючи легальну і тіньову частини. На початок XXI століття легальні підструктури українських складних кримінальних груп включали в себе компанії із міжнародними мережами власності і парламентськими політичними партіями.

Рентоорієнтовані перемогли у змаганні за доступ до національних ресурсів України. Пострадянська приватна сфера стала полем творення нових форм політики, громадського життя і публічно-приватного партнерства. Енергія приватного сектору змінювала публічну природу політичних інституцій. Якщо Юрген Габермас, продовжуючи методологічні настанови франкфуртської школи, говорив про порушення межі між публічним та приватним у термінах «колонізації життєсвіту» автономними структурами системи, то в пострадянській ситуації на додаток до цього відбувалася і «колонізація системи» структурами життєсвіту [7, с. 14–15, с. 133 і далі]. Так звана «системна корупція» стала терміном, що описував зародження нового устрою, заснованого на дисбалансі публічного і приватного та на взаємній колонізації сфер. Це був фундамент олігархічного режиму. Успішні рентоорієнтовані змогли реструктурувати не тільки промисловість, а й публічні інститути України.

Верховна Рада разом із Кабінетом Міністрів стали першими жертвами українських олігар-

хів. Олігархічні групи, організовані за ознакою регіональної причетності, були представлені фракціями у парламенті. Їхні представники знаходилися на основних посадах Кабінету Міністрів від часів виконуючого обов'язки прем'єр-міністра у 1993 році Юхима Звягільського. Основним інтересом таких груп було отримання контролю над центрами влади, що надавали доступ до бюджетних ресурсів, як департаменти міністерств і парламентські комітети. На останньому етапі основною метою стала президентська посада.

Із розвитком олігархії вплив національних демократів на державотворення знижувався. Єдиною успішною сферою діяльності націоналістичної революційної альтернативи був вирішальний вплив на ідентичність молодих поколінь і значно поміркованіший вплив на самоідентифікацію решти населення. Зубожіння, депопуляція, дезорганізація 1990-х років посилювали популярність деяких архаїчних переконань, які гармонічно поєднувалися із неотрадиціоналістськими моделями бачення української ідентичності націонал-демократами. Сконцентровані на мові і культурі, націонал-демократи створили партії, які мали електоральну підтримку, достатню для присутності в парламенті у якості опозиції. У їхній тіні, проте, зростала значно радикальніша і менш демократична націоналістична сила, що за останні роки 1990-х зорганізувалася як ВО «Свобода», сила із соціал-націоналістичною ідеологією та мережами прямої дії. Обидві націоналістичні групи спробували, наскільки було можливо, протистояти олігархічним партіям та їхнім союзникам. З кожним роком XXI століття цей конфлікт тільки наростає. Революційні стратегії визволення і свободи зустрілися після тринадцяти років з моменту заснування Української республіки у протистоянні Помаранчевої революції.

Олігархічний уряд України мав проблеми із формальною інституціоналізацією свого правління. Будучи фасадною демократією, Україна мала усі відповідні формальні демократичні інституції: розподіл державної влади, судову і виконавчу влади, конституцію, вибори, місцеві адміністрації і т. д. Проте, де-факто, участь громадян у політиці зведена до виборів. Протягом електоральних кампаній місцеві громади торгувалися із кандидатами за відновлення доріг, систем каналізації, водопровідних ліній, дитячих садків і шкіл. На початку XXI століття олігархічні родини досягли такого рівня концентрації ресурсів і влади у власних руках,

що проведення ними виборів стало обтяжливою юридичною процедурою легітимації їхнього правління.

3. Повернення до революційного шансу

«Друга республіка» двічі поверталася до ситуації власного перезаснування: вперше у 2004, вдруге – у 2013–2014 роках. У першому випадку олігархічний режим спробував відкрито знехтувати мінімальним стандартом електоральної демократії. Це призвело до мобілізації громадянських груп для участі у масових протестах. Перемога Майдану 2004 року пов'язана із двома факторами: громадянським активізмом протестувальників, що сприймали політичну дію у якості свого невід'ємного права на свободу, та радянським інстинктом українських лідерів у їхній реакції на публічні протести. Готовність підтримувати політичну комунікацію навіть у ситуації конфлікту зробила можливим уникнення крові і об'єднання нації після Майдану. Одночасно, вона інституціоналізувала Майдан у якості значущої демократичної практики в межах української політичної культури.

Як феномен сучасної української політичної культури, Майдан впровадив специфічний історичний наратив, який розглядає Помаранчеву революцію як продовження «революції на граніті». Остання була студентським протестом у жовтні 1990 року, який у пізнішому патріотичному дискурсі розглядався як подія, що дала поштовх до незалежності. Далекі від того, щоби бути масовим протестом, дії студентів, проте, стали доволі яскравим прикладом знаходження нових шляхів політичної практики в Україні. Домогання зміни непопулярного уряду підтримувалося мирними формами протесту, що включали голодування, страйки та перманентну присутність на головній площі Києва, вулицях та у деяких університетських містечках України. Площа імені Жовтневої революції (нині Майдан Незалежності) була тоді основним місцем студентської революції. Миролюбність, яка доходила до самовіктимізації, її ефективність, що вела до певних політичних змін, та символічна географія поєднували «революцію на граніті» і Майдан у єдину політичну традицію, приписуючи українцям певний пагерн дій у випадку реальної загрози їхній республіці.

Попри це, одноразовий протест – навіть той, що триває тижні і місяці – не може замінити демократичну систему інституціоналізованої демократії. Після розпаду Помаранчевої коаліції у 2005 році та повернення політиків часів Кучми

назад до уряду, прихильники Майдану отримали урок недовіри до політиків і необхідності постійного моніторингу їхньої поведінки. Протягом певного періоду висновки з цих уроків призвели до меншої участі на виборах, розчарування у демократії та тимчасового запиту на «сильну руку». 2010 року така ситуація стала передумовою для виходу до другого туру президентських виборів двох кандидатів, що репрезентували два різні стилі «сильної руки». Юлія Тимошенко і Віктор Янукович однаково представляли авторитарний тренд, але з різними ідеологіями: перша втілювала націонал-патріотичний популізм, а другий – патерналістичну остальгію.

Ще у 2010 році для деяких інтелектуалів перемога Віктора Януковича стала знаком кінця «другої республіки». Від його правління очікували де-модернізації та перетворення на ще один авторитарний режим Західної Євразії. Було складно представити, що революційний шанс ще раз повернеться до українців.

Постпомаранчеву зневіру в демократії швидко вилікував президент Янукович. Модель другої Української Республіки, описана вище, ґрунтується на деяких довготривалих процесах, що були передумовами для певних людських вчинків у революційних спробах. Але ця модель – ніщо, якщо не враховувати людський фактор. Певним чином, Віктор Янукович двічі ставав батьком української революції. Він та його партнери з донецького регіонального клану поділяли певний поведінковий патерн, що провокував масові протести в Києві та на Правобережжі. У своїй сутності цей патерн є продуктом специфічного політичного досвіду, що його отримали Янукович та інші значні політичні лідери України від революції у приватному секторі. Перенос логіки бізнесу на публічну посаду, воля до влади та відверте нерозуміння важливості публічної політичної комунікації – ці переконання поділяли усі лідери шести фінансово-політичних груп, які і були «ексклюзивними акціонерами» Партії Регіонів. Українська Прометєєва традиція із її акцентом на персональній свободі, скерованій приватним інтересом, не слугувала на користь демократії.

Цей патерн став причиною того, що мирний період «Євромайдану» завершився дуже швидко. Демонстративне побиття студентів, показане усіма медіа (налаштованими як за, так і проти президента), спровокувало масову реакцію. Неповага до конституційних норм, зведення свобод до мінімуму порівняно з 1991 роком, зниження економічних свобод майже до нуля надали усі необхідні причини для повстання. Підштовхнуті

зображеннями скривавлених облич студентів, громадяни вийшли для вимоги тих самих прав, що їх було бажано вже у 1991 і 2004 роках.

Віктор Янукович зробив крок, який призупинив політичну комунікацію в Україні. Протягом його чотирирічного правління він сприяв пониженню як своєї легітимності, так і легітимності другої Української Республіки. Янукович змінив конституцію й надмірно звеличив президентську владу; впровадив в Україні путінську модель «владної вертикалі» і контролював усі гілки влади, так само, як і місцеві ради. Непопулярний, із сумнівною більшістю у парламенті, Янукович зробив свій останній вирішальний крок, впровадивши 16 січня 2014 року диктаторські закони. Авторитарні норми, що їх повільно вводив через абсолютно лояльну Думу і з високим рівнем популярності серед народу Росії Володимир Путін, український лідер вирішив представити посеред політичної кризи. Цей крок зупинив миролюбний протест і розпочав насилля, якого незалежна Україна ще не знала.

Дотримуючись уроків, засвоєних у 2005 році, Євромайдан розпочався як громадянський протест, який тримав дистанцію до паралельного партійного протесту, що проходив на сусідній площі. Пізніше, коли обидва протести злились, активісти Євромайдану підкреслювали відмінність його складових частин. Громадські протестувальники не вірили у здатність політичної опозиції втілити прагнення нового начала республіки. Коли енергія масового протесту не отримує реального політичного виходу, розквітають утопічні сподівання [2, с. 62–63]. У 2004 р. присутність в електоральній ситуації політичної фігури, яка мала довіру, надала протестувальникам шанс відновити соціальний договір. Авторитет Віктора Ющенка зробив можливим витіснення радикальних націоналістів Олега Тягнибока з Майдану. У 2013–2014 роках не було ані реального політичного шансу, ані політичної фігури, яку б поважали протестувальники. Невикористана енергія протесту, значно радикальніший ворог у формі появи диктатора разом із присутністю організованих груп радикалів призвели до роздробленості.

* * *

Рівень насилля у січні–лютому 2014 року показав, що сучасна Україна потребує перезапуску своєї Республіки. Основні цілі сьогоденного державного будівництва артикульовані ще у 1991 році: інституціоналізована демократія, вільний ринок, європейська інте-

грація. Але сьогодні це означає, що конституція «третьої республіки» має базуватися на уроках, вивчених протягом провалу пострадянського визволення, і трагічних впливах схибленої свободи, скерованої приватними інтересами. Фундаментальна суперечність між Мойсеєвим визволенням і олігархічною інтерпретацією Прометеєвої свободи має бути

розв'язана. Це розв'язання полягає у перетворенні публічної сфери на простір свободи політичної креативності. Прометеїв потенціал революції нарешті має здійснитися в публічних інститутах «третьої республіки». Часті революції – надмірна розкіш для молодого держави і надвеликий ризик для історичного шансу України.

Список літератури

1. Касьянов Г. Украина 1991–2007 : Очерки новейшей истории / Г. Касьянов. – Киев : Пульсары, 2008. – 480 с.
2. Мінаков М. Утопічні образи Запада і Росії у сторонику Євромайдана і їх противників / М. Мінаков // Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры. – 2013. – № 2. – С. 61–73.
3. Рябчук М. Кінець другої республіки / М. Рябчук // Критика. – 2010. – № 11–12. – С. 4–9.
4. Arendt H. On Revolution / H. Arendt. – London : Polity, 1990. – 350 p.
5. Aslund A. How Capitalism Was Built / A. Aslund. – Cambridge : CUP, 2007. – 360 p.
6. Feldbrugge F. Government and shadow economy in the Soviet Union / F. Feldbrugge // Soviet Studies. – 1984. – № XXXVI/4. – P. 528–543.
7. Habermas J. Theorie des kommunikativen Handelns. Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft / J. Habermas. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1981. – Bd. 2. – 288 s.
8. Krastev I. Der Transparenzwahn / I. Krastev // Transit. – 2013. – № 44. – P. 7–22.
9. Kutpaladze A. Organized Crime, Political Transition and State Formation in the Post-Soviet Eurasia. / A. Kutpaladze – NY : Polity, 2012. – 272 p.
10. Popper K. Poverty of Historicism / K. Popper. – London: Routledge, 2002. – 220 p.
11. Rosanvallon P. Democratic Legitimacy : Impartiality, Reflexivity, Proximity / P. Rosanvallon. – Princeton, N. J. ; Woodstock : Princeton University Press, 2011. – 236 p.
12. Szporluk R. Communism and Nationalism. Karl Marx and Friedrich List / R. Szporluk. – NY & Oxford : Routledge, 1988. – 352 p.

M. Minakov

MODERNITY AND REVOLUTION IN UKRAINE: IN QUEST FOR GENEALOGY OF EUROMAIDAN

This article represents a model of Ukraine's political modernization in the period from 1991 through 2014. The model is constructed based on analysis of state- and nation-building processes in recent two decades, as well as Arendt's differentiation between revolutionary liberation and revolutionary liberty. Based on the above, author describes Ukrainian political development as competition of two revolutionary strategies: slow liberation strategy in public sphere and radical liberty strategies in the private sphere. Success of revolutions in private sphere has equipped its champions with possibilities to control over key public posts and create unstable oligarchic regimes. The author argues that public sphere must become a space of liberties to balance the booming private institutes and abuse of their logics in state policies.

Keywords: theory of revolution, Modernity, modernization, Hanna Arendt, nationalism, Karl Marx, Fridrich List, colonization of life-world, system, Maidan, Euromaidan.

Матеріал надійшов 23.03.2014